

**XX. YÜZYILIN BAŞLARINDA KUZEY KAFKASYA'NIN
ŞÂFÎ-ES'ARÎ-HÂLİDÎ ÇEVRESİNDE ARAPÇA'DAN
KUMUK TÜRKÇESİ'NE BİR MAKTEL ÇEVİRİSİ:
NÛRU'L-'AYN VE HÛSEYİNÎ KİTABI'NIN KARŞILIKLI
ANALİZİ ÜZERİNE**

*Doç., Dr. Elnura Azizova,
Azerbaycan İlahiyat Enstitüsü,
İlahiyat Fakültesi, Din Bilimleri Anabilim Dalı
elnuraazizova@ait.edu.az*

ÖZET

Şıhammat Baybolatoğlu'nun (1249-1336/1831-1918) kaleme aldığı Hüseyinni kitabı Türkçe maktellerin görece az bilinen, fakat önemli örneklerinden biridir. Günümüz Dağıstan Cumhuriyeti'nin Buynaksk eyaletinin Erpeli köyünde doğan Şıhammat Baybolatoğlu, din eğitimi almış, hayatının büyük bir kısmını kadılık ve öğretmenlik yapmış, orijinal ve çeviri eserlerini hayatının son yirmi yılında kaleme almıştır. Kumuk Türkçesi'nde kitap basımının henüz başladığı 1900'lü yılların başlarında Hüseyinni Kitabı'nın üç defa yayınlanmış olması, dönemin bölge halkı arasındaki ününü göstermesi açısından önemlidir. Hüseyinni kitabı'nı diğer maktellerden ayıran en önemli husus, ilk dönem İslam tarihinin bazı siyasî figürleriyle ilgili Kerbelâ olayı bağlamında önem arzededen, fakat tarihi gerçeği yansıtmayan bilgi ve yorumlarıdır: Ehl-i Beyt ve Hz. Hüseyin'in Emevî halifesi Muâviye b. Ebû Süfyanın himayesinde ve sarayında yaşaması, Hz. Hüseyin'in Yezid'in yönetime gelmesine itirazda bulunmaması, Muâviye b. Ebû Süfyan ve Abdullah b. Zübeyr'le ilgili ideal dindar imajı yaratılması. Büyük bir kısmı tarihî gerçekliği yansıtmayan olay kurgusuyla Hüseyinni Kitabı ile, XIX. yüzyılın sonlarında Mısır'da yayınlanmış Arapça bir maktelle Ebû İshâk el-İsferâyinî'ye nisbet edilen Nûru'l-'ayn fî meşhedî'l-Hüseyn arasında önemli oranda paralellik sözkonusudur. Makalede karşılaştırmalı araştırma yöntemi kullanılarak, Hüseyinni kitabı ile Nûru'l-'ayn benzer ve farklı özellikleri açısından incelenecek. Ayrıca, araştırmada Hüseyinni kitabı örneğinde, Türk-Müslüman

toplumlarında maktel literatürünün değişim ve dönüşüm süreciyle ilgili bazı mülahazalar ileri sürülecektir.

Anahtar kelimeler: Kerbelâ, Hüseyin b. Ali, Maktelü'l-Hüseyin, Şıhammat Baybolatoğlu, Ebû İshâk el-İşferâyinî, Hüseyinni Kitabı, Nûru'l-'ayn fî meşhedi'l-Hüseyin, Kumukça maktel

Giriş

Vukû bulduğu dönemden itibaren Müslümanları derinden üzen elîm bir olay olarak Hz. Hüseyin'in yakınlarıyla birlikte şehid edildiği Kerbelâ'nın asırlarca Müslüman halkların hafızasında canlı kalmasının başlıca nedenlerinden biri Maktel-i Hüseyin'lerdir. İlk örnekleri tarihî eser olarak kaleme alınmakla birlikte, zamanla geniş halk kitlelerince okunan/dinlenen tarihî-edebî eserlere dönüşen Maktel-i Hüseyin'lerin özellikle Muharrem ayında olmak üzere Türk tasavvuf çevrelerince okunması gelenek halini almış, Bektaşî, Halvetî, Rifâî, Kâdirî ve diğer tarikatlara ait tekkelerde Maktel-i Hüseyinler, Kerbelâ mersiyesi, onların tamamına veya bir kısmına yapılmış besteler olarak muharremiyyeler okunmuştur (Yılmaz 2006, 25-35). Bayramî Yazıcızade (ö. 1451), Sinânî Seyyid Seyfullah (ö. 1699), Gülşenî Sezâyî (ö. 1738), Halvetî Zekâî (ö. 1812), Nakşibendî Selâmî (ö. 1813), Bedevî Kâzım Paşa (ö. 1889), Kâdirî Osman Şemsi Efendi (ö. 1893) gibi mersiye geleneğinin ünlü simalarının Hz. Hüseyin'le ilgili mersiyelerinin Türk toplumlarında şöhret bulması, Bayrâmî, Sinânî, Gülşenî, Halvetî, Nakşibendî, Bedevî, Kâdirî ve diğer tarikatlarda Hz. Hüseyin'in şehadetinin anılmasıyla ilgili geleneği göstermesi açısından önemlidir (Turabi 2010, 265-266). Orta Asya'dan Balkan'lara, Anadolu'dan Kuzey Afrika'ya kadar geniş coğrafyayada Türk-Müslüman toplumların dini kimliğinin oluşumundaki rolüyle mukayesede Türkçe maktellerin, içinde kaleme alındığı/okunduğu toplumun sosyo-kültürel tarihinin anlaşılması yönünden tarihî değerinin araştırılması amacıyla yapılmış müstakil veya karşılaştırmalı çalışmalar yok denecek kadar azdır.¹ Genel olarak dilcilik alanında araştırmaya tabi tutulmuş Türkçe maktellerden biri, XX. yüzyılın başlarında Kuzey Kafkasya'da Kumuk Türkçesi'yle yayınlanmış *Hüseyinni kitabı*'dır.

¹ Örnek olarak bkn. Yıldırım, 2012: 344-372; Özçelik, 2011: 273-279; Öztürk, 2021: 149-185.

Hüseyinni kitabı Kuzey Kafkasyalı din adamı Kadı Şihammât Baybolat-
oğlu (ö. 1336/1918) tarafından mesnevî tarzında kaleme alınmış manzum bir
makteldir. Eserin müellifi günümüz Rusya Federasyonu'nun sınırları içinde
bulunan Dağıstan Cumhuriyeti'ne ait Buynaksk bölgesinde Erpeli köyünde
doğmuş, Dağıstan'ın çeşitli bölgelerinde din eğitimi almış, ömrünün büyük
bir kısmını kadılık ve öğretmenlik yapmakla geçirmiştir. Baybolat-
oğlu üzerine yapılan araştırmalar, hayatının son yirmi senesinde sayısı otuza yakın
telif/tercüme eseri kaleme aldığı haber vermektedir. İlmi başı, Acem mahal-
li, Yemiş haberler, Acâibu'l-umûr, Ashâbü'l-Kehf haberleri, Bal kuyu, Gül-
bahçe, Sapar yoldaş ve Hüseyinni kitabı gibi Hz. Peygamber'in hayatı, pey-
gamberler tarihi, fıkıh, ahlak ve tasavvuf alanlardaki bu eserlerin önemli bir
kısmı XX. yüzyılın başlarında yayınlanmış ve bölgenin dini eğitiminde
yararlanılmıştır (Akca 2000, 5-8; Akca 2006, 30-31; Abdullatipov 2009, 27-
40; Akamov 2012, 27-33; Orzaev 1991, 71-86; Orzaev 2017, 164-176).

Ebu Süfyan Akayev'in öncülüğünde Kuzey Kafkasya'da Kumukça yayın
faaliyetinin henüz başladığı 1900'lü yılların başlarında (Abdullatipov 2009,
27-40; Orzaev 1991, 72-73; Orzaev 2018, 53-62). Hüseyinni kitabı'nın üç
defa yayınlanması, bir maktel olarak bahsi geçen esere bölgedeki ilgiyi gös-
termesi açısından önemlidir. Siyasi-ideoloji açıdan sovyet döneminde akade-
mik çalışmalara tabi tutulmayan çok sayıda dinî eserden biri olarak Hüseyinni
kitabı, post-sovyet döneminde Kuzey Kafkasya'da dinî-kültürel mirasın araş-
tırılması sürecinde Baybolat-
oğlu'nun diğer eserleriyle birlikte araştırılmaya
tabi tutulmuş (Abdullatipov 2009, 27-40; Koyçakaev 2002, 70-131), Dağıs-
tan'da kiril alfabesiyle yayınlanmış (Şikhammat, 2015), taşbasması üzerine
Türkiye'de yüksek lisans tezi yapılmıştır (Akca, 2000). Büyük bir kısmı filo-
loji açıdan yapılması sebebiyle, ilgili çalışmalarda Hüseyinni kitabı'nın bir
maktel olarak kaynak değeri araştırılmamıştır. Bu nedenle yapılmış araştırmal-
arda Hüseyinni kitabı'nın içeriğiyle ilgili değerlendirmeler genellikle tasvir
düzeyinde kalmıştır. Öte yandan, diğer maktellerle mukayeseli şekilde araş-
tırılmadığı için bahsi geçen maktel, Şihammât Baybolat-
oğlu'nun telif eseri
olarak değerlendirilmiştir (Akca 2000, 5-8; Akca 2006, 28-37; Abdullatipov
2009, 27-40). Makteller üzerine yapılan karşılaştırmalı araştırmalar ise,
müslüman halkların ortak tarihî-edebî eser türünü oluşturan maktellerin geç
dönem Türkçe bir örneği olarak Hüseyinni kitabı'nın orijinal bir tarihî-edebî

eser olmaktan ziyade, nesir uslubunda kaleme alınmış geç dönem Arapça bir maktelin Kumuk Türkçesi'ne manzum çevirisi olabileceğini göstermektedir. Hüseyinni kitabı'nın kaynak metin olarak üzerine kaleme alındığı Arapça eserin ise mütekaddimin dönemi Şâfiî-Eşarî alimi Ebû İshâk el-İsferâyînî'ye (ö. 418/1027) ait edilen – fakat Ebû Mihnef'e nisbet edilen Maktelü'l-Hüseyn'in XIX. yüzyıla ait değiştirilmiş bir versiyonu olduğunu düşündüğümüz – *Nûru'l-'ayn fî meşhedi'l-Hüseyn* isimli eser olduğu kanaatindeyiz (Bk. Azizova, 2020b: 93-96; Azizova, 2021b: 656-658).

Nûru'l-'ayn fî meşhedi'l-Hüseyn Şâfi'î alimi Ebû İshâk el-İsferâyînî'ye ait edilmesinin gerçeği yansıtmayacağı, bahsi geçen maktelin XIX. yüzyılın ikinci yarısında Mısır'ın Şâfi'î-Eş'arî-Hâlidî kültür çevresinde kaleme alınmış olabileceği hususu daha önce tartışılmıştır (Azizova, 2021b: 652-656). İleride üzerinde durulacak ortak özellikleri de dikkate alınarak, Nûru'l-'ayn'ın ilk basımından yaklaşık kırk sene sonra Kuzey Kafkasya'da Kumuk Türkçesi'nde yayınlanmış bir maktel olarak Hüseyinni kitabı'nın da amelî-itikadî açıdan Şâfi'î-Eş'arî, tasavvufî yönden Müceddidî-Hâlidî çevrelerde okunan bir maktel olarak ortaya çıktığı varsayılabilir. Nitekim, günümüzde de mezarı halk tarafından ziyaret edilen, Şâfiî² mezhebine mensup âbid bir din alimi olarak tanınan Baybolatoğlu, Osmanlı'ya mühaceret eden Erpelili Hâlidî şeyhi Mûsâ Kâzım Dağıştânî'nin (ö. 1332/1914) öğrencisi olmuştur (Aliyev 2015, 76-77). Ayrıca, Has Muhammed Şirvânî (ö. 1857 [?]), Molla Muhammed Yeragî (ö. 1838) ve Cemâleddin Gazikumukî (ö. 1869) gibi Hâlidî şeyhleri ve "Gazavât"/"Müridizm" hareketinin liderleri olan Gimrili İmam Gazi Muhammed (ö. 1869) ve İmâm Şâmil (ö. 1871) gibi devamcılarının faaliyetleriyle Hâlidîlik, XIX. yüzyıldan itibaren Kuzey Kafkasya'da gelişerek güçlenmiştir (Weismann 2007, 105-109; Erginli - Erol 2020, 131-159).

Hüseyinni kitabı'nın *Nûru'l-'ayn*'dan çevrildiği varsayımına götüren başlıca argümanlara örnek olarak, her iki makteli genel anlamda Arapça ve Türkçe maktellerden ayıran ortak özellikler gösterilebilir: 1) Muâviye b. Ebû Süfyân'ın yönetime gelmesinden Kerbelâ Vak'ası'na kadarki süreçle ilgili tarihî verilere aykırı olay kurgusu; 2) Muâviye'nin yönetiminde ve maddi-ma-

² Müellif, maktelinde Hz. Peygamber'in Ehl-i Beyt'ini sevmenin öneminden bahsederken, bu konunun "Bizim İmâm Şâfiî çok ulu imamımız" diye bahsettiği kendi mezhep imamınca da desteklediğini kaydetmektedir. Bk. Baybolatoğlu, 1329/1911: 134.

nevi desteğiyle Dımaşk'ta müreffeh bir hayat yaşayan, Yezîd'in halifeliğine itiraz etmeyen, Hicaz'da kendisine önerilen halifeliği geri çeviren, Mekke'de zühd hayatını tercih eden, ahirette kul hakkından sorumlu tutulması endişesiyle Kûfelilerin davetine icabet eden Hz. Hüseyin imajı; 3) Hz. Hüseyin başta olmak üzere Ehl-i Beyt'e karşı düşkünlüğüne göre tarihî verilerle örtüşmeyen Muâviye b. Ebû Süfyân ve Abdullah ibn Zübeyr tasavvuru. Zikredilen ortak özelliklerle birlikte farklılıkların da dikkate alınmasıyla, bu araştırmada XIX. yüzyılın sonlarında Arapça ve XX. yüzyılın başlarında Kumuk Türkçesi'nde yayınlanmış iki maktelin karşılıklı analizi yapılacaktır.

1. Hüseyinni Kitabı ve Nûru'l-'Ayn'ın Ortak Özellikleri

Erken dönem İslam tarihi kaynaklarında sebep ve sonuçları açısından belli bir olay çizgisi üzerinden anlatılan Kerbelâ Vak'ası, konuyla ilgili ilk müstakil eserler olarak Arapça maktelerde olduğu gibi, konuyu tarihî-edebî eserler olarak ele alan Türkçe maktelerde de benzer olay kurgusu üzerinden aktarılmaktadır. Bu olay kurgusunda Yezîd b. Ebû Süfyân'ın ikinci Emevî halifesi olarak yönetime gelmesi sırasında Medine vâlisinin halifeye biat davetini kabul etmeyen Hz. Hüseyin'in Medine'den Mekke'ye gitmesi, bir süre Mekke'de kaldıktan sonra Kûfelilerin gönderdikleri davet mektuplarına karşılık olarak Kûfe'ye doğru yola çıkması, Yezîd'in Kûfe valisi Ubeydullah b. Ziyâd'ın gönderdiği ordu tarafından Kerbelâ'da yakınlarıyla birlikte şehid edilmesi, Kerbelâ şehidlerinin başlarıyla birlikte esirlerin önce Kûfe'ye, ardından Dımaşk'a götürülmesi, son olarak Ehl-i Beyt üyelerinin Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'dan sağ kurtulmayı başarmış tek oğlu Ali b. Hüseyin Zeynelâbidîn'le birlikte Medine'ye gönderilmesinden bahsedilmektedir (Ebû Mihnef 1391, 17-227 (krş. Taberî 1967, 5/332-462); İsfahânî 1946, 95-121; İbn Tâvûs 1414/1993, 96-226; İbn Nemâ Hillî 1406, 23-106; Özçelik 2008, 123-324; Hacı Nureddin Efendi 2012, 34-122; Güngör 1987, 251-483; Özçelik 2016, 314-511).

Türkçe bir maktel olarak Hüseyinni kitabı, tasvir edilen genel olay kurgusu açısından bahsi geçen maktelerden farklı özellikler taşımaktadır. Hüseyinni kitabı'nı geleneksel maktel çizgisinden ayıran başlıca özellik, daha önce değinildiği gibi, Muâviye b. Ebû Süfyân'ın (661/680) yönetiminden itibaren 61/680 yılında Hz. Hüseyin'in taraftarlarıyla birlikte Kerbelâ'da konaklamasına kadarki olayların seyrinde görülmektedir. Hüseyinni Kitabı ile Nûru'l-'ayn

arasındaki paralelliklerin biri, yazarların Muâviye b. Ebû Süfyân dönemiyle ilgili yaklaşımıyla ilgilidir. Her iki eseri geleneksel maktel çizgisinden ayıran bu husus, Hüseyinni Kitabı'nda Nûru'l-'Ayn'a kıyasla daha özet şekilde anlatılmakla birlikte aynı özellikleri taşımaktadır. Bu anlatıma göre, Hz. Ali'nin vefatından sonra Muâviye b. Ebû Süfyân halifelik yaptığı ("halka hânlık" ettiği) süre zulümden geri durarak âdil nizam yürütmüş, Resûlullâh'ın ehline karşı çok iyiliklerde bulunmuş, özellikle Hz. Hüseyin'e ve ailesine karşı çok saygı göstermiş, onları yanında tutmuş. Ölüm anı yaklaştığı zaman Muâviye, oğlu Yezîd'e kendisinden sonra "hân halife" olduğunda tebaâyı zulümden uzak, adil şekilde yönetmesini, özellikle Hz. Hüseyin'e ve Ehl-i Beyt'e karşı iyilikte bulunmasını vasiyet eder (Baybolatoğlu 1329/1911, 6-7. Krş. İsfêrâyînî 1960, 5-6).

İki eser arasındaki paralellik, Muâviye'nin vefatının ardından yönetime gelen Yezîd'in kötü yönetimiyle ilgili kısımda da devam etmektedir. Her iki eserde bahsedildiğine göre, insanlara karşı zulüm yapması, haksız yere insanları öldürmesi, şarap içmesi, zinâ yapması gibi hususların yanı sıra Hz. Hüseyin'e ve ailesine karşı babasının vasiyetini yerine getirmeyen Yezîd, onların daha önce ödenilen nafakasını da kesmiştir (İsfêrâyînî 1960, 7; Baybolatoğlu 1329/1911, 8). Hz. Hüseyin bu durumu, maktelde kızkardeşi olarak geçen Sükeyne'ye (İsfêrâyînî 1960, 7)/Sakînat'a (Baybolatoğlu 1329/1911, 8-9) anlatarak sitemde bulunmuş, Hicaz'a gitmeyi önermiştir (İsfêrâyînî 1960, 7; Baybolatoğlu 1329/1911, 8-9). Eserler arasındaki tarihî gerçekliği yansıtmayan benzerlik devam etmekte, Hz. Hüseyin'in Dımaşk'tan Hicaz'a, önce kardeşi Muhammed ibnû'l-Hanefiyye'nin bulunduğu Medine'ye, ardından Mekke'ye yolculuğundan bahsedilmektedir (İsfêrâyînî 1960, 7-9; Baybolatoğlu 1329/1911, 8-9).

Muâviye b. Ebû Süfyân'dan Abdülmelik b. Mervân'a kadar Emevî halifelerinin zamanla en etkili muhaliflerinden birine dönüşen Abdullah b. Zübeyr, her iki eserde genel olarak siyasî yönetime, özellikle Hz. Hüseyin'in muhtemel halifeliğine yaklaşımı açısından İslam tarihi kaynaklarına aykırı bir şekilde sunulmaktadır.³ *Nûru'l-'ayn*'da "Mekke halifesi" (İsfêrâyînî 1960, 9-

³ Arapça maktellerdeki anlatıma göre, Medine'de Yezîd'in hilafetine biat etmeyen Abdullah b. Zübeyr Hz. Hüseyin'den önce Mekke'ye ulaşmış, halkı çevresine toplamış, Hz. Hüseyin'in gelmesiyle çevresinde insanların dağılmasından rahatsız olmuş, "Hicaz'daki konumu kendisine çok ağır gelen Hz. Hüseyin" Mekke'de olduğu sürece Hicaz halkının biatını alamayacağını anlamıştır. O kadar ki, İbn Abbâs, Kûfe'ye gitmekte kararlı olan Hz.

10), *Hüseyinni kitabı*'nda “Mekke şerifi” (Baybolatoğlu 1329/1911, 9) olarak kendisinden bahsedilen Abdullah ibn Zübeyr, her iki eserde Medine'den Mekke'ye giden Hz. Hüseyin'i çok iyi ağırlayan, kendisine destekte bulunan, Kûfe yolculuğundan vazgeçirmeye çalışan, ikna edemediğinde gözyaşları döken samimi bir Ehl-i Beyt taraftarı olarak tasvir edilmektedir (İsferâyinî 1960, 9-15; Baybolatoğlu 1329/1911, 9, 14-15). Her iki eserde Abdullah b. Zübeyr Yezîd'in yönetime geldiği sırada Mekke'nin yöneticisi olarak Hz. Hüseyin'i iyi ağırlayan, Mekke'de kaldığı sürece kendisine saygıda ve ikramda bulunan, onu Kûfe'ye gitmekten vazgeçirmeye çalışan, ikna edemeyince gözyaşlarıyla kendisini uğurlayan İbn Zübeyr imajı çizilmektedir.

Kerbelâ olayı sözkonusu olduğunda Hz. Hüseyin'in siyasi yönetime karşı önem arz eden yaklaşımını yansıtmaması açısından da iki eser arasında önemli benzerlik bulunmaktadır. Klasik İslam tarihi kaynaklarına uygun olarak Arapça maktellerde anlatılan şekliyle Hz. Hüseyin, Muâviye'nin halifeliği döneminde veliahtlığına karşı çıktığı Yezîd'in halifeliğine de biat etmeyen, bu sebeple Medine'den Mekke'ye, oradan da Kûfe'ye doğru yola çıkarak Kerbelâ'da bu uğurda şehid olan mücadeleci bir kişilik olarak tasvir edilmektedir (Bk. Ebû Mihnef 1391, 5-149; Taberî 1967, 5/322-462; İsfahânî 1946, 95-122; İbn Tâvûs (1414/1993), 96-176; Hillî 1406, 23-76). Gerek *Nûru'l-ayn*'da, gerekse *Hüseyinni Kitabı*'nda tasvir olunduğuna göre ise, Hz. Hüseyin Muâviye'nin halifeliği döneminde kendisinin maddi ve manevi desteğiyle Dımaşk'ta yaşamış, Yezîd'in yönetime gelmesine herhangi bir itirazda bulunmamış, fakat yönetimi süresince Yezîd'in zulüm, haksızlık ve kendi ailesine daha önce ödenen nafakayı kesmesi sebebiyle durumu kızkardeşine danışarak Hicaz'a gitme kararı vermiş, Medine ve Mekke'de kendisine önerilen halifeliği kabul etmemiş, (İsferâyinî 1960, 5-9; Baybolatoğlu 1329/1911, 8-9) yönetimle ilgili herhangi bir iddiası bulunmamakla birlikte Mekke'de kendisine gönderilen Kûfelilerin davet mektubunu ilk başlarda olumlu karşılamamış, “hilafet beni ahiretimden ayırır” diyerek zühd hayatı yaşamaya üstünlük vermiştir. Her iki maktele göre, Hz. Hüseyin'in bu tavrı yalnız Kûfelilerin kendisini uyanan sonuncu mektubundan sonra değişmiştir. Bu mektupta

---

Hüseyin'i vazgeçiremeyince İbn Zübeyr'e: “gözlerin aydın olsun, Hüseyin gidiyor, artık Hicaz sana kaldı!” demekten kendisini alamamıştır. Bk. İsfahânî, 1946: 109-110; Ebû Mihnef, 1391: 27, 63. Krş. Taberî, 1967: 5/351, 383-384.

Kûfeliler Yezîd'in icraatlarına karşı kayıtsız kalması sebebiyle kıyamet günü Hz. Hüseyin'den şikayetçi olacaklarını ve kendisini karşısını almaktan uzak durduğu Yezîd'in zulmünden sorumlu tutacaklarını belirtmişler. Böylece, her iki eserdeki yaklaşıma göre Hz. Hüseyin, ahiretini kurtarmak amacıyla uzak kaldığı hilafet makamına yine ahiret sorumluluğunu düşünerek talip olmuştur (İsferâyinî 1960, 8-12; Baybolatoğlu 1329/1911, 8-11).

İki eser arasındaki tarih dışı olay kurgusu, Hz. Hüseyin'in Mekke'den Medine'ye, daha sonra Kûfe'ye doğru yolculuğuyla ilgili tasvirlerle devam etmektedir. Bu anlatıya göre, Hz. Hüseyin Kûfe'ye gitmeye karar verdiğinde – yine tarihi gerçekliğe aykırı olarak – kızkardeşi Sükeyne/Sakînat tarafından menedilmeye çalışılmıştır. Muharrem ayı bitinceye kadar Mekke'yi terketmemeyi tavsiye eden kızkardeşi, Hz. Hüseyin'i ikna edemeyince Hz. Peygamber'e Cebrâil tarafından verilen toprağı göstererek ağabeyinin katledileceğine dair endişesini açıklamıştır. Hz. Hüseyin'in kadere rıza göstermenin gerektiğini söylemesi üzerine kızkardeşi Abdullah b. Zübeyr'i aracı kılmaya çalışmakla birlikte başarılı olamamış, Abdullah b. Zübeyr'in gözyaşlarına rağmen Mekke'den ayrılmıştır (İsferâyinî 1960, 13-16; Baybolatoğlu 1329/1911, 14-15). Her iki eserde tarihî olay kurgusuna uygun olmayan anlatım şekline göre, Hz. Hüseyin Mekke'den ayrıldıktan sonra Medine'ye uğramış, hasta yatağındaki kardeşi Muhammed İbnü'l-Hanefiyye'nin, ayrıca, halife olmak istediği takdirde kendisi için Yezîd'e karşı savaşacağına yemin eden, babasına ve ağabeyine yaptıkları dolayısıyla Kûfelilere güvenmemesi gerektiğini hatırlatan Medinelilerin ısrarına rağmen kararlı bir biçimde Kûfe yolculuğuna devam etmiştir (İsferâyinî 1960, 16-19; Baybolatoğlu 1329/1911, 15-17).

Yezîd'in hilafete gelmesi ve yönetimiyle ilgili olay kurgusu açısından iki maktel arasında önemli benzerlik bulunduğu daha önce de değinilmiştir. Hz. Hüseyin'in Kûfe yolculuğunu duyan Yezîd'in kararıyla ilgili rivayetler arasında da her iki eserde paralellik bulunmaktadır. Hz. Hüseyin'in Kûfelilerin davetine icabet etmesi haberini alan Yezîd'in Basra valisi Ubeydullah b. Ziyâd'a mektup göndererek halife olmak için yola çıkan Hz. Hüseyin'in katlini emrettiği açık şekilde belirtilmektedir (İsferâyinî 1960, 21; Baybolatoğlu 1329/1911, 19).

Nûru'l-'ayn'la Hüseyinni kitabı arasındaki en önemli ortak hususlardan biri Muhtar es-Sakafi'nin Kerbelâ'nın intikamını almasıyla ilgili kısımdır.

Nûru'l-'Ayn'ı yazma ve matbû nüshalarında takip eden *Kurretü'l-'ayn fî ahzi se'ri'l-Hüseyn* isimli eserde ele alınan Muhtar'ın intikamı olayı, *Hüseynîni kitabı*'nda da geniş şekilde anlatılmaktadır. Hüseynîni kitabı'nda "temmet ve lillâhi'l-hamd" ifadeleriyle Kerbelâ olayıyla ilgili kısmın – dolayısıyla eserin maktel kısmının – tamamlandığının belirtilmesinin ardından "Gazvatu'l-Muhtâr lihzi'l-sa'r" başlığıyla Muhtar'ın intikamıyla ilgili manzum kısma nesirle giriş yapılmaktadır (Baybolatoğlu 1329/1911, 1-5, 138). Böylece, Şihammât Baybolatoğlu manzûm olarak kaleme aldığı *Hüseynîni Kitabı*'nın giriş kısmında ve Muhtar'ın intikamıyla ilgili kısımda nesirden yararlanmıştı. Diğer taraftan, *Hüseynîni kitabı*'nın büyük bir kısmı iki-ondört sayfadan oluşan bölümleriyle karşılaştırıldığında, Muhtar'ın intikamı kısmının yaklaşık otuz sayfalık bir bölümde ele alınmış olması sebebiyle (Baybolatoğlu 1329/1911, 138-169) hacim itibarıyla diğer bölümlerden açıkça farklı olan ilgili kısmın Kerbelâ olayından bağımsız olarak kaleme alındığını düşündürmektedir. Buradan hareketle, *Hüseynîni kitabı*'nın bahsi geçen kısmının *Nûru'l-'ayn fî meşhedî'l-Hüseyn* eserinin ikinci kısmı olarak gözüken *Kurretü'l-'ayn fî ahzi sa'ri'l-Hüseyn*'den özetlenerek manzûm şekilde çevrildiği ileri sürülebilir.

Arapça ve Türkçe maktellerle karşılaştırıldığında kendine özgü önemli hususlarda ortak özellikler taşıyan *Nûru'l-'ayn* ve *Hüseynîni kitabı*'nın pek çok detayda da benzerlik arzemesi, iki eser arasındaki ilişkiyi göstermesi açısından önem arz etmektedir. Bu detaylar şahıs kadrosundan herhangi bir olayla ilgili rakamlara kadar farklı hususları içeren veriler sözkonusu olduğunda görülmektedir. Diğer maktellerden farklı olarak⁴ her iki eserde Kerbelâ'da bulunan Ehl-i Beyt kadınları arasında isimleri zikredilenler Fâtıma, Ümmü Gülsüm, Sükeyne (Sakînat), Rukiyye ve Âtike'dir (İsferâyinî 1960, 46; Baybolatoğlu 1329/1911, 23-24). Aynı şekilde Kerbelâ'da Kûfelilerce atılan oklarla Hürri'nin (İsferâyinî 1960, 36; Baybolatoğlu 1329/1911, 29) ve Hz. Hüseyin'in (İsferâyinî 1960, 49; Baybolatoğlu 1329/1911, 46) vücudunun kirpiyi hatırlatan durumda olması; Hz. Hüseyin'in atının Kerbelâ meydanında yirmibeş/yirmialtı süvari ve dokuz at öldürmesi (İsferâyinî 1960, 51; Baybolatoğlu 1329/1911, 58); Hz. Hüseyin'in şehadetinin ardından atının kayıplara karıştığı ve Mehdi ile geleceğinin belirtilmesi (İsferâyinî 1960, 52; Baybolatoğlu 1329/1911, 59); Kûfe'de İbn Ziyâd'a karşı itiraz eden Abdullah isimli âmâ bir

⁴ Kerbelâ'ya katılmış Ehl-i Beyt kadınlarıyla ilgili bk. Azizova, 2021a: 213-230.

kişinin kendilerine karşı kahkamanlıkla savaştığı valinin ordusundan elli/elli-beş kişiyi katlemesi (İsferâyinî 1960, 59; Baybolatoğlu 1329/1911, 72); karşısına Hz. Hüseyin'in başı getirildiği sırada balkonda öten kargaya Yezîd'in endişeli şekilde tepki göstermesi (İsferâyinî 1960, 66; Baybolatoğlu 1329/1911, 86-89); Yezîd'in sarayındaki Yahûdi doktorla tartışmasıyla (İsferâyinî 1960, 66; Baybolatoğlu 1329/1911, 87-90) ilgili kıssalarda kullanılan belirli kalıp, yaklaşım ve rakamlar iki eser arasında detayların benzerliği bağlamında zikredilebilecek örneklerden birkaçıdır.

2. Hüseyinni Kitabı ve Nûru'l-'Ayn Arasındaki Farklılıklar

İki eser arasındaki başlıca farklılık, nazım ve nesir olmak üzere iki ayrı usluhta yazılmış olmasıdır. Ebû İshâk el-İsferâyinî'ye nisbet edilen *Nûru'l-'ayn*'in nesir şeklinde yazılmasına karşılık Şihammât Baybolatoğlu *Hüseyinni kitabı*'nı manzum olarak kaleme almıştır. Fakat, iki eser arasındaki farklılıklar sadece yazı uslubuyla sınırlı değildir. Kerbelâ vak'asıyla ilgili kaleme alınmış Maktel-i Hüseyin'ler için karakteristik olmayacak şekilde *Nûru'l-'ayn fî Meşhed-i Hüseyin* eseri sahabî kuşağının üstünlüğü konusuyla başlamaktadır. Sahabîler arasında fazilet sırasına göre Hüdeybiye ve Bedir ehlinin, isimleri zikredilen "Aşere-i mübeşşerenin", onlar arasından ümmetin icmasıyla yönetime geldikleri belirtilen ilk dört halifenin üstünlüğünden bahsedilen ilgili kısımda, yazarın aynı doğrultuda erken dönem İslam tarihine yaklaşımı da yansıtılmaktadır. İlgili kısımda, Muâviye b. Ebû Süfyân'ın ilk halifelerin ardından yönetime gelmesinden bahsedilirken, "sahabîlerimden bahsedilirken susun" hadisi örnek gösterilerek, sahabîler arasında vukû bulmuş anlaşmazlık ve savaşlardan bahsedilmemesi gerektiği de öğütlenmektedir (İsferâyinî 1960, 3-5). *Hüseyinni kitabı*'nda da genel anlamda sahabîlerle, özel olarak "cennetle müjdelenmiş"lerle ilgili benzer bir yaklaşımın sözkonusu olduğu görülmektedir. Bu husus, diğer örneklerinin yanında, özellikle yazarın Ubeydullah b. Ziyâd'ın Kerbelâ'ya gönderdiği ordunun komutanı olarak atanan Ömer b. Sa'd'la ilgili "...Sa'd'ni ulanı 'Omar men gelirmen dep turgan / atası cennet ahlü ulanın Allâh urgan" (Baybolatoğlu 1329/1911, 21) şeklinde, Ömer b. Sa'd'ı yerdiği, babasını cennet ehli adlandırarak övdüğü ifadelerinden de anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, *Hüseyinni kitabı*'nın giriş kısmında *Nûru'l-'ayn*'dan farklı olarak sahabîlerin üstünlüğü ve aralarında vukû bulmuş anlaş-

mazlıklara karşı Müslümanların nasıl bir tavır takınması gerektiğiyle ilgili özel bir konu açılmamaktadır.

Eserler arasında kayda değer farklılıklardan bir diğeri özel olarak Hz. Ali-Muâviye b. Ebû Süfyân, genel anlamda Hâşimoğulları-Ümeyyeoğulları arasındaki mücadeleyi gündeme getirmesiyle ilgilidir. Yukarıda değinildiği gibi, Muâviye b. Ebû Süfyân'ın yönetime gelmesinden bahsedilirken sahabîler arasındaki anlaşmazlıklar hususunda konuşulmamasının öğütlendiği *Nûru'l-'ayn*, aynı zamanda maktel geleneği içerisinde en olumlu Muâviye b. Ebû Süfyân imajı oluşturan ender örneklerden biri olma özelliğine sahiptir. Bu sebeple *Nûru'l-'ayn*'in, kendisinden adapte edildiğini düşündüğümüz Ebû Mihnef'e (ö. 157-773) nisbet edilen *Maktelü'l-Hüseyn*'den farklı olarak Emevî-Hâşimî rakabetiyle ilişkili olaylara herhangi bir imada bulunulmamaktadır.⁵ Oysa ki, *Hüseynîni kitabı*'nın giriş kısmında Hâşimoğulları-Ümeyyeoğulları arasında Câhiliye'den itibaren mevcut adaveti anlatan bir karşılaştırma sözkonusudur. "Seyyid Hüseyin'le kardeş olan fasık Yezîd, Hz. Ali ile Muaviye, Ebû Tâlib'le Ebû Süfyân arasındaki adavetin Abdümenâf'ın ikiz çocukları Hâşim'le Abdüşems'in doğumundan itibaren başladığı"nın kaydedilmesiyle (Baybolatoğlu 1329/1911, 2) Hüseyinîni kitabı'nda esasen Hz. Hüseyin-Yezîd

⁵ Örneğin, *Nûru'l-'ayn*'da geçen ifadeye göre, karşısına Hz. Hüseyin'in başı getirildiği zaman elindeki çubukla onun dişlerine dokunan Yezid, sarayın balkonundan duyduğu karga ötmesini kötü amâre olarak yozmuş ve morali bozulmuştur (İsferâyinî, 1960: 66). Aynı olayla ilgili *Maktelü'l-Hüseyn*'de geçen rivayete göre, karganın sesini duyan Yezid değil moralini bozmak, hatta karganın ötmesinin hiçbir şeyi değiştirmedigine, Bedir'de katledilenlerin intikamını aldığına, ayrıca Ali b. Ebû Tâlib'den kendi intikamlarını aldıklarına dair uzun bir şiir okumuştur (Ebû Mihnef, 1391: 198-199). Kûfe camiinde Hz. Ali'ye küfreden Ubeydullah b. Ziyâd'a karşı çıkan âmâ Abdullah b. Afif'le ilgili hikaye de bu kabil örneklerdendir. *Maktelü'l-Hüseyn*'e göre, yakalanarak Ubeydullah'ın önüne getirilen Abdullah: "Sıffin savaşında Emîre'l-mu'minin'in ordusunda savaşırken gözlerimi kaybetmişim. O zamandan en büyük arzum insanların en şerlisi tarafından katle yetirilmektir" demiştir (Ebû Mihnef, 1391: 171). Aynı rivayetin *Nûru'l-'ayn*'da geçen versiyonunda ise, Sıffin savaşı zikredilmeksizin Abdullah'ın en büyük arzusunun insanların en şerlisi tarafından katledilmek olduğunu söylemesi, Hz. Ali-Muâviye arasındaki savaşı hatırlattığı için rivayetin ilgili kısmının kasıtlı olarak çıkarıldığını düşündürmektedir (İsferâyinî, 1960: 59). Aynı konuda bir diğer örnek, siyasî-dinî açıdan tartışmalara neden olan bir diğer Ümeyyeoğulları üyesi Mervân b. Hakem'le ilgilidir. *Maktelü'l-Hüseyn*'de geçen rivayete göre, Kerbelâ şehitlerinin başları ve esirler Yezîd'in huzuruna getirildiği zaman, Mervân b. Hakem Hz. Hüseyin'in kaniyla kalbinin şifa bulduğuna dair bir şiir okumuştur (Ebû Mihnef, 1391: 197-198). *Nûru'l-'ayn*'da ne Yezîd'in sarayındaki olaylar arasında, ne de başka bir bağlamda Mervân b. Hakem'in ismi zikrolunmamaktadır. Geniş bilgi için bk. Azizova, 2020a: 330-331.

b. Muâviye arasındaki siyasî anlaşmazlığın Câhiliye döneminden itibaren mevcut kabilerarası karşıdurmanın bir devamı olduğu eserin giriş kısmında bildirilmektedir.⁶

Aynı konuyla ilgili olarak *Nûru'l-'ayn*'da Muâviye b. Ebû Süfyân'la ilgili özellikle Ehl-i Beyt'e saygıda kusur etmeyen, dinî-siyasî anlamda ideal bir Müslüman yönetici algısı çizilmektedir. *Nûru'l-'ayn*'da ilk dört halifeyle mukayesede daha fazla üzerinde durulan Muâviye dönemiyle ilgili bilgilere göre, Hz. Ali'den sonra yönetime gelen Muâviye önce Medine'de, ardından Dımaşk'ta halifelik yapmış, bu süre zarfında genel olarak Hâşimoğullarına, özel olarak Ehl-i Beyt'e ve Hz. Hüseyin'e kendi babalarından daha şefkatli davranmış, onları el üstünde tutmuş, ölümü yaklaştığında ise oğlu Yezîd'e Hz. Hüseyin'e ve ailesine karşı özenle davranmasıyla ilgili vasiyetinde bulunmuştur (İsferâyinî 1960, 4-5). *Hüseyinni kitabı*'nda Muâviye'nin ideal bir Müslüman olarak takdim edilmesi hususu üzerinde fazla durulmamakla birlikte, kısa şekilde Hz. Hüseyin'e ve Ehl-i Beyt'e karşı iyi davrandığı ve Yezîd'e de aynı doğrultuda vasiyette bulunduğunu kaydedilmektedir (Baybolatoğlu 1329/1911, 6-7).

Hüseyinni kitabı'nı *Nûru'l-'ayn*'dan ayıran diğer özelliklerden biri, eserin giriş kısmında İslâm alimlerinin Yezîd'e lanet etme hususundaki farklı yaklaşımlarından bahsedilmesidir. *Nûru'l-'ayn*'da üzerinde durulmayan bu hususla ilgili *Hüseyinni kitabı*'ndaki verilere göre, İslâm alimleri Yezîd'in fasık olduğu konusunda müttelik olmakla birlikte, lanetlenmesi hususunda ihtilaf etmektedirler. Baybolatoğlu, Yezîd'in özellikle Medine'de Müslümanlara karşı yaptığı kıyım ve Hz. Peygamber'in ravzasına karşı saygısızlığından dolayı kal-

⁶ Kerbelâ olayının Hâşimoğulları-Ümeyyeoğulları arasındaki rakabetin devamı olarak nitelendirildiğine dair benzer bir yaklaşım, Kâşifi'nin *Ravzatü's-şühedâ*'sı etkisindeki (bk. Kâşifi, 1390: 413) Türkçe maktellerde de görülmektedir. Örneğin benzer bir husus Fuzûlî'nin Hadîkatü's-süedâ'sında şu ifadelerle geçmektedir: "... ol muhâlefet ki, 'Abdüşşems evlâdı Hâşim ve Ümeyye arasında idi. Ve ol 'adâvet ki 'Abdülmuttalib ve Harb arasında idi ve ol nizâ' ki Hazret-i Resûlullâh ve Ebû Süfyân arasında idi ve ol kûdûret ki 'Alî ile Mu'âviye arasında idi ve ol fitne ki Hüseyin ile Yezîd arasında idi..." Güngör, 1987: 267. Âşık Çelebi'nin *Ravzatü's-şühedâ tercemesi*'nde de benzer durumla karşılaşılmaktadır: "... Ol tenâkür-i ma'nevî İmâm-ıla Yezîd beyninde evvel Benî-Hâşim-ile Benî-Ümeyye beyninde olan 'adâvet ve sonra bey'atden imtinâ' itdüğinden nâşî olan husûmet sûretinde zuhûr itdi...". Bk. Özçelik, 2016: 323. Nişati'nin *Şühedânâme*'sinin ilgili kısmında *Ravzatü's-şühedâ*'daki ilgili kısım çıkarılarak, bu adavetin Hz. Hüseyin ve Yezid arasında, Hz. Ali ile Muâviye arasında mevcut olduğundan bahsedilmekte, Hâşimoğulları-Ümeyyeoğulları arasındaki Câhiliye'den süregelen kabilerarası rakabetten söz edilmemektedir. Bk. Nişati, 2019: 321.

binde iman eseri olan her bir müslümanın kendisine karşı olmakta haklı olduğunu, bu sebeple lanet etmeyi uygun bulanların argümanının anlaşılır olduğunu kaydetmektedir (Baybolatoğlu 1329/1911, 3-4). Konunun benzer şekilde XVI. yüzyıla ait bazı Türkçe maktelerde de ele alındığı görülmektedir (Örneğin bk. Hacı Nüreddin Efendi 2012, 129-130; Lâmiî Çelebi 2012, 65-67).

İki eser arasında önemli görülecek farklılıklardan bir diğeri ise Kerbelâ'da şehid edilmesinin ardından Kûfe'ye, ardından Dımaşk'a götürülen Hz. Hüseyin'in başının nereye defnolunduğuyla ilgili farklı bilgilerin verilmesidir. Sebep ve sonuçları açısından İslam tarihinin en tartışmalı konularından olan Kerbelâ olayı bağlamında farklı iddiaların ileri sürüldüğü hususlardan biri, Hz. Hüseyin'in mübarek başının nereye defnolunduğu hususudur (Bk. Khalid Sindawi 2009, 264-273; Daniella Talmon-Heller vd. 2016, 182-215). Konuyla ilgili *Nûru'l-'ayn*'da farklı bölgelerden bahsedilmekte ve en sonda Fatimiler döneminde Kahire'deki ünlü Meşhed'de defnolunduğu görüşü savunulmaktadır (İsferâyinî 1960, 72). *Hüseyinni kitabı*'nda ise farklı bölgelerden bahsedilmeksizin Hz. Hüseyin'in başının Dımaşk'tan yolcu edilen Ehl-i Beyt üyeleriyle birlikte götürülerek Kerbelâ'da defnolunduğu kaydedilmektedir (Baybolatoğlu 1329/1911, 115-116).

Daha önce zikredildiği üzere, *Hüseyinni kitabı* ve *Nûru'l-'ayn*'in giriş kısımları farklılık arz etmektedir. Benzer şekilde farklılık iki eserin sonuç kısmında da bulunmaktadır. *Nûru'l-'ayn fî meşhedi'l-Hüseyin* ve *Kurretü'l-'ayn fî zikri se'ri'l-Hüseyin* isimli Kerbelâ ve Muhtar'ın intikamı isimli iki farklı eserin *Hüseyinni kitabı*'nda birleştirildiği varsayılırsa, *Nûru'l-'ayn*'in sonuç kısmında bulunmamasına karşılık, *Hüseyinni kitabı*'nın Kerbelâ olayıyla ilgili kısmının sonunda Yezid b. Muâviye'nin ölümüyle ilgili bir kıssa bulunmaktadır. Fakat, aynı kıssa *Nûru'l-'ayn*'i takip eden *Kurretü'l-'ayn*'da benzer şekilde yer almaktadır (Baybolatoğlu 1329/1911, 134-138; Abdullah b. Muhammed 1960, 94). Böylece, Baybolatoğlu'nun eserini telif/tercüme ettiğinde kaynak eserdeki konu ardıcılığında bazı değişiklikler ettiği düşünülebilir. *Hüseyinni kitabı*'nın genel sonuç kısmıyla ilgili zikre değer bir diğer önemli farklılık, *Nûru'l-'ayn*'da bulunmayan İmam Şâfi'î'den aktarılan aşağıdaki beyitlerdir:

”إِذَا نَحْنُ فَضَّلْنَا عَلَيَّا فَأَتْنَا رَوَافِضَ بِالتَّفْضِيلِ عِنْدَ ذَوِي الْجَهْلِ
وَفَضْلُ أَبِي بَكْرٍ إِذَا مَا ذَكَرْتَهُ رَمِيَتْ بِنَصْبٍ عِنْدَ ذِكْرِي لِلْفَضْلِ
فَلَا زِلْتُ ذَا رَفْضٍ وَنَصْبٍ كِلَاهِمَا بِحَبِيْبِهِمَا حَتَّى أُوسِدَ فِي الرَّمْلِ“

(Ali'yi övmemiz nedeniyle cahiller indinde Râfîzî olarak görülürüz / Ebû Bekir'in faziletini anıp, ondan (Ali'den) bahsetmezsem Nâsıbî'likle suçlanırım / Toprakta kararınca kadar her ikisine olan sevgim nedeniyle "Râfîzî" ve "Nâsıbî" olarak kalacağım)

قالو ترفّضت قلت كلاً ما الرفض ديني ولا اعتقادي
لكن توليت غير شك خير إمام وخير هادي
إن كان حب الولي رفضاً فإني أرفض العباد

(Dediler: Râfîzî oldun, dedim: hayır, Rafizilik dinim ve itikadım değil / Fakat, hiç şüphesiz hayırlı bir imamı ve mürşidi dost edindim / Veliyi sevmek Râfîzîlik'se en Râfîzî benim) (Baybolatoğlu 1329/1911, 170-171).

Daha önce de kaydedildiği üzere, Baybolatoğlu Hüseyinni kitabı'nda Hz. Muhammed'in Ehl-i Beyt'ini sevmenin önemine dair kendi mezheb imamı olan Şâfi'î'nin görüşünü belirtmiştir (Baybolatoğlu 1329/1911, 134). Eserin sonunda İmam Şâfi'î'den mezkur beyitlerin zikredilmesiyle, müellifin Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'e karşı sevginin yanlış yorumlanmasının karşısını almak maksadı taşıdığı düşünülebilir. Nitekim, İmâm Şâfi'î'nin bahsi geçen beyitleri kendi döneminde de Hz. Ali'ye karşı sevgiyi Râfîzîlik, Hz. Ebû Bekir'i sevmeyi Nâsıbîlik olarak addeden siyasî-dinî yaklaşımlara karşı, Ehl-i Beyt sevgisinin müslümanları ayırıcı değil, birleştirici bir değer olduğunu göstermek amacıyla kaleme aldığı bilinmektedir.⁷

İki eser arasındaki farklılıklar değerlendirildiğinde, *Nûru'l-'ayn*'da daha geniş şekilde anlatılan birçok hususun Hüseyinni kitabı'nda daha kısa şekilde, pekçok yerde detaylara girilmeksizin anahatlarıyla anlatılmasının dışında, özellikle eserin giriş ve son kısmında Kerbelâ olayıyla ilgili olmayan bazı konuların çıkarıldığı ve eklendiği de görülmektedir.

⁷ İmâm Şâfi'î'nin Ehl-i Beyt ve ilk halifelerle ilgili görüşlerinin değerlendirilmesi için bk. Karabiber, 2009: 98-120.

Sonuç

Hüseyinni kitabı ile *Nûru'l-'ayn* arasında yapılan karşılaştırmalı araştırmada aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

Arapça ve Türkçe ünlü örnekleriyle karşılaştırıldığında *Hüseyinni kitabı*, Ebû İshâk el-İsferâyinî'ye ait edilen *Nûru'l-'ayn fî meşhedi'l-Hüseyn*'le en fazla uygunluk arzeden maktel konumundadır. Muâviye b. Ebû Süfyân döneminden Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'ya yolculuğuna kadarki kısım, özellikle her iki maktelin ortak, diğer örneklerinden farklı özelliğe sahip kısım olarak zikredilmelidir. Genellikle Ebû Mihnef'in detaylı rivayetleri üzerinden erken dönem kaynaklarında anlatılan Kerbelâ'ya götürülen süreç, bahsi geçen her iki maktelde tarihî verilere aykırı olacak şekilde ortak olay kurgusu ile anlatılmaktadır. Bu anlatımda özellikle Hz. Hüseyin-Muâviye b. Ebû Süfyan ve Hz. Hüseyin-Abdullah b. Zübeyr ilişkileri, erken dönem kaynaklarının doğrulamadığı şekilde sıcak ve olumludur. Aynı şekilde her iki maktel, Yezîd b. Muâviye'nin yönetime gelmesiyle ilgili Hz. Hüseyin'in herhangi bir itirazı olmadığı, Yezîd'in halifeliğinin erken dönemlerinde kendisinden gördüğü ilgisizlik sebebiyle "Dımaşk'tan Hicaz'a döndüğü", Mekke'de münzevi bir hayat yaşadığı sırada Yezîd'in zulmünden şikayetçi olan Kûfelilerin ısrarı üzerine kul hakkından korktuğu için Kûfe'ye gitmeye karar verdiğine dair bilgilerle, gerçek dışı – siyâsî yönetime karşı lakayd ve yönetime gelmekte – bir Hz. Hüseyin imajı yaratılmaktadır da müttefiklerdir. Diğer taraftan yapılan karşılaştırma, her iki eser arasında olayların anlatımındaki detaylar – özellikle yanlış bilgiler- açısından önemli paralellik bulunduğunu göstermektedir.

İki eser arasındaki kaydedeğer ortak noktalardan bir diğeri, Muhtâr es-Sakafî'nin Kerbelâ'nın intikamını almasını anlatan kısmıyla ilgilidir. Yazma ve matbû nüshalarında *Nûru'l-'ayn fî meşhedi'l-Hüseyn*'i takip eden, Abdullah b. Muhammed isimli yazar tarafından kaleme alındığı ileri sürülen *Kurretü'l-'ayn fî ahzi se'ri'l-Hüseyn* isimli Muhtâr es-Sakafî'nin intikamıyla ilgili kısım *Hüseyinni kitabı*'nda "Gazavatu'l-Muhtâr liahzi'l-sa'r" başlığıyla özet şekilde ele alınmaktadır.

Aralarındaki önemli paralelliğe rağmen, iki eser birbirinden farklı özelliklerden mustağni değildir. Bu ayırıcı özellikler arasında eserlerin nazım ve nesir olmak üzere iki ayrı usluhta yazılmış olması, *Nûru'l-'ayn*'da geniş

şekilde ele alınan pekçok konunun Hüseyinni kitabı'nda özetlenerek aktarılması, özellikle giriş ve sonuç kısmı açısından bazı eklemelerin olması zikredilebilir. *Nûru'l-ayn*'da bulunduğu halde Hüseyinni kitabı'nda bahsedilmeyen veya farklı şekilde ele alınan hususlar Hulefâ-yi Râşidîn ve sahabî kuşağının üstünlüğü vurgusu üzerine kurulmuş giriş kısmı; Muâviye b. Ebû Süfyân imajı üzerindeki adil ve müttakî yöneticilik vasfının derecesinin azaltılması; Hz. Hüseyin'in mübarek başının Kâhire'de değil, Kerbelâ'da bulunması zikredilebilir. Öte yandan, *Nûru'l-'ayn*'da bulunmamakla birlikte, *Hüseyinni kitabı*'na eklendiği düşünülen hususlar arasında eserin giriş kısmında Hâşimoğulları-Ümeyyeoğulları arasında Câhiliye'den itibaren süregelen rakabetin şahıslar üzerinden örnekleri verilerek bu sürecin Kerbelâ'ya götüren olaylarla ilişkilendirilmesi, Yezîd b. Muâviye'ye lanet edilmesi hususunda müslüman alimler arasındaki ihtilafın değerlendirilmesi, eserin sonunda Ehl-i Beyt'i ve Hz. Ali'yi sevme hususunda müellifin kendisinin mezhep imamı olarak kaydettiği İmam Şâfi'î'nin beyitlerinin eklenmesi örnek olarak gösterilebilir.

Zikredilen örneklerden hareketle, daha önceki araştırmalarda Şihammât Baybolatoğlu'nun telif eserleri sırasında gösterilen *Hüseyinni kitabı*'nın, aralarındaki benzerlik ve farklılıklar dikkate alınarak Ebû İshâk el-İsferâyînî'ye ait edilen *Nûru'l-'ayn fî meşhedi'l-Hüseyin* eserinin manzum şekilde özet çevirisi olduğu söylenebilir. Bu durumda Arapça'dan Kumuk Türkçesi'ne eserler çevirecek kadar Arapça dilbilgisi, aynı zamanda uzun süre kadılık yapacak kadar dinî bilgisi bulunan Şihammât Baybolatoğlu'nun tarihî olay çizgisi dışında kalan ve pekçok bilgi yanlışı içeren Arapça bir makteli eserine kaynak metin olarak tercih etmesinin nedeni üzerinde düşünülebilir.

Böyle bir tercihin muhtemel nedenleri arasında Kuzey Kafkasya müslümanlarının büyük bir kısmı gibi, Hüseyinni kitabı'nın müellifi/mütercimi Şihammât Baybolatoğlu'nun da *Nûru'l-'ayn fî meşhedi'l-Hüseyin*'in varsayılan müellifi olarak Ebû İshâk el-İsferâyînî ile aynı fikhî-itikadî mezhebe ait olmasının önemli bir etken olduğu düşünülebilir. Bununla birlikte, Ebû İshâk el-İsferâyînî'ye ait bir eser olarak biyografi ve biyo-bibliyografi eserlerinde yer almasının XX. yüzyılın sonlarından daha önceye gitmediği dikkate alındığında, *Nûru'l-'ayn*'ın geleneksel Şâfi'î-Eş'arî müslüman çevrelerce geniş kabul gören bir maktel olduğunu söylemek zordur.

Bu noktada paradoksal gözükmeyle birlikte, Nûru'l-'ayn'ın Muâviye b. Ebû Süfyân döneminden Kerbelâ olayına kadar tarih dışı olay kurgusuna sahip bir maktel özelliği taşımasının, tam olarak Hüseyinni kitabı için kaynak metin olarak seçilmesinde etkili olduğu düşünülebilir. Zamanla destansı pekçok unsurun eklenmesiyle tarihî gerçekliğe uygun olmayan bilgiler içermesi anlaşılır bir özellik olarak kabul edilen çeşitli maktel örneklerinden farklı olarak, Nûru'l-'ayn'daki başlıca değişiklik edebî açıdan destansı uslubunda değil, özellikle erken dönem İslam tarihinin tartışmalı figürlerinden biri olan Muâviye b. Ebû Süfyân imajıyla ilgilidir. Tasavvuf çevrelerince ideal bir müslüman olarak Muâviye b. Ebû Süfyân imajını vurgulayan en uygun sûfî tarikat İmâm-ı Rabbânî Sirhindî'den itibaren Müceddidiyye-Hâlidîyye'dir. Öte yandan, XIX. yüzyıldan Has Muhammed Şirvânî, Molla Muhammed Yerağî, Cemâleddîn Gazikumukî gibi Hâlidî şeyhlerin ve Gazavât/Mürîdizm hareketinin liderleri olan Gimrili İmam Gazi Muhammed ve İmâm Şâmil gibi devamcılarının faaliyetleriyle Müceddidiyye-Hâlidîyye'nin Kuzey Kafkasya'nın en etkin tasavvuf tarikatlarından biri konumunda olduğu bilinmektedir. Bu durumda Kuzey Kafkasya'da XX. yüzyılın başlarında Kumuk Türkçesi'nde yayın faaliyetinin yeni başladığı dönemde Hüseyinni kitabı'nın kısa aralarla birkaç defa yayınlanması, bilinen tek bir yazma nüshası bulunan *Nûru'l-'ayn fî meşhedî'l-Hüseyin*'in XIX. yüzyılın sonlarında Mısır'da defalarca yayınlanmış olması, kendine özgü bir içeriği bulunan bu maktelin tasavvufî açıdan Müceddidî-Halidî okuyucu kitlesi için kaleme alındığını kanaatine götürmektedir.

KAYNAKÇA

Abdullah b. Muhammed. (1960). *Kurretü'l-‘ayn fi ahzi se’ri'l-Hüseyn*. Tunus: Matba‘atü'l-Menâr.

Abdullatipov Abdulkadir Yusupoviç. (2009). “Şihimmat Kadi Bayboulatov iz Erpeli”, *Sufizm na Kavkaze: Sbornik statey*, Mahaçkala: Tsentr Iranistiki Fakulteta Vostokovedkniya DGU.

Akca Hakan. (2000). *Kumuk Türkçesiyle bir Kerbela mersiyesi Kurubü'l-Bela: İnceleme-metin-gramatikal indeks*, Ankara: Gazi Üniversitesi, Yüksek lisans tezi.

Akca Hakan. (2006). “Kumuk Türkçesiye Yazılmış Bir Kerbelâ Mersiyesi: ‘Kurübü'l-belâ’”, *Milli Folklor* 18/69, (28-37).

Aliyev Abdul Ali. (2015). *Dağıstan'da Ziyaret Fenomeni Üzerine Bir Dinler Tarihi Araştırması* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.

Azizova Elnura. (2020a). “Ebû Mihnef'ten Ebû İshâk el-İsferâyinî'ye Arapça Bir Maktelin Anatomisi: *Nûru'l-‘Ayn fi Meşhedî'l-Hüseyn* Üzerine Bazı Tespitler”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22/42 (2020), (315-341).

Azizova Elnura. (2020b). “XX. Əsrin əvvəlinə aid qumuqca bir məqtəl nümunəsi kimi Şihimmat Baybolatoğlunun “Hüseyni kitabı” əsəri”, *Bakı Universitetinin Xəbərləri: Humanitar Elmlər Seriyası, Bakı, 4*, (91-99).

Azizova Elnura. (2021a). “Kisrâ Sarayndan Kerbelâ Sahrasna: Millî-Dinî Kimlik Unsuru ve Tarihî-Menkibevî Figür Arasında Maktelerde Şehrbânû”, *Bilimnâme*, 44 (1), (209-240).

Azizova Elnura. (2021b). “XIX.Yüzyıl Mısır'ında Yayınlanmış Arapça Bir Maktelde Müceddidî-Hâlidî Yorumun Muhtemel Etkileri Üzerine: *Nûru'l-‘Ayn fi Meşhedî'l-Hüseyn*'in Yazım Süreci-ne Dair Bazı Mülahazalar ”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 21/2, (639-669).

Baybolatoğlu Şihimmat Kadı. (1329/1911). *Hüseyni kitabı*, Timurhan Şûrâ.

Ebû Mihnef Lût b. Yahyâ. (1391). *Maktelü'l-Hüseyn ve masra'u ehli beytihi ve ashâbihi fi Kerbelâ*, Kum: Menşûrât-i Rızâ.

Erginli Zafer - Erol İbrahim. (2020). “İsmâil Sirâceddin-i Şirvânî-i Kürdemiri ve Kafkaslarda Nakşibendiyye-i Hâlidîyye Kolları”, *Usûl: İslam Araştırmaları* 33, (131-159).

- Erpelili Şikhammat Kadi. (2015). *Guseyinni kitabı*, Mahaçkala: Abusuphyan.
- Güngör Şeyma. (1987). *Fuzulî: Hadikatü's-Sü'eda*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Hacı Nüreddîn Efendi. (2012). *Maktel-i Hüseyin*, haz. Mehmet Karaarslan. İstanbul: Önsöz Yayıncılık.
- Hillî İbn Nemâ. (1406). *Müsîrû'l-ehzân va münîrû sübüli'l-eşcân*, Kum: Matba'atü'l-Emîr.
- İbn Tâvûs Ali b. Mûsâ. (1414/1993). *el-Lühûf fi katle't-tüfüf*, Beyrut: Müessesetü'l-'ilmiyyi li'l-matbû'ât.
- İsfahânî Ebû'l-Ferec. (1946). *Mekâtîlü't-Tâlibiyyîn*, thk. es-Seyyid Abbas Ahmed Sakr, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife.
- İsferâyînî, Ebû İshâk. (1960). *Nûru'l-'ayn fi meşhedî'l-Hüseyin*, Tunus: Matba'atü'l-Menâr.
- Karabiber Namık Kemal. (2009). "İmam Şafii'nin Ehl-i Beyt ve İlk Halifeler ile İlgili Tasavvuru/Algısı", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 (1), (97-121).
- Kâşifi Mevlânâ Kemâluddîn Hüseyin b. Alî-i Beyhakî. (1390). *Ravzatü's-şühedâ*, thk. Hasan Zülfikârî – Ali Tasnimi, Tahran: Mu'în
- Koyçakaev Krımsoltan Şakhsoltanoviç. (2002). *Jizn i tvorçestvo Şixammat-Kadiya Erpelinskogo: İstoriko-literaturniy aspekt*, Dissertatsiya kandidata filologičeskikh nauk, Mahaçkala.
- Lâmiî Çelebi. (2012). *Maktel-i Âl-i Resûl*, thk. Ertuğrul Ertekin, İstanbul: Kevser Yayınları.
- Nişati Məhəmməd ibn Hüseyin. (2019). *Şühədanamə* (Haz.: Möhsün Nağısoylu). Bakü: Elm.
- Orazaev Gasan Magomed-Rasuloviç. (1991). "İstokniki Dlya İzuçeniya İstoričeskoy Dialektologii Kumıkskogo Yazıka i İstorii Kumıkskoy Literaturı", *Rukopisnaya i Peçatnaya Kniga v Dagestane Sbornik Statey*, Mahaçkala, Dagestanskiy Nauçnyy Tsentr AN SSSR İstitut İstorii, Yazıka i Literaturı im, Q. Tsadası.
- Orazaev Gasan. (2018). "Araboyazichnye Proizvedeniya v Tvorchestve Abusufiana Akaeva", *İstoriya, Arkeologiya i Etnografiya Kavkaza*, 14/4, (53-62).
- Orazayev Gasan Magomed-Rasuloviç. (2017). *Tyurkoyazıçnie Materialı Arkheografiçeskix Ekspeditsii 2015-2016 qq. Vestnik İnstituta İAE*, N. 3, (164-176).

Özçelik Kenan. (2008). *Yûsuf- Meddâh ve Maktel-i Hüseyin: İnceleme – Metin – Sözlük*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

Özçelik Kenan. (2011). “Lâmîî Çelebi’nin Kitâb- Maktel-i Âl-i Resûl’ü”. *Bursal Lâmiî Çelebi ve Dönemi Sempozyumu 2011: Bursa* (ed. Bilal Kemikli – Süleyman Eroğlu), Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi, (273-279).

Özçelik Kenan. (2016). *Âşık Çelebi: Ravzatü’-şühedâ tercümesi: İnceleme – metin*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi.

Öztürk Yunus. (2021). “Özgün bir Sünnî Literatür: Türkçe Maktel-i Hüseyinler”, *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, 8 (1), (149-185).

Sindawi Khalid. (2009). “The Head of Ḥusayn Ibn ‘Alî: Its Various Places of Burial and the Miracles that it Performed”, *Holy Places in the Israeli-Palestinian Conflict: Confrontation and Co-existence* (ed. Marshall J. Breger vd. London: Routledge. (264-273).

Taberî Muhammed b. Cerîr. (1967). *Târîhü’-Taberî: Târîhu’l-ümem ve’l-mülûk* (thk. Muhammed Ebû’l-Fadl İbrâhîm), Beyrut: Dârü Süveydân.

Talmon-Heller Daniella vd. (2016). “Vicissitudes of a Holy Place: Construction, Destruction and Commemoration of Mashhad Ḥusayn in Ascalon”, *Der Islam* 93/1, (182-215).

Tatarkhanoviç Akamov Abusupyan. (2012). *Puti Razvitiya Kumikskoy Dukhovnoy Literaturi (Khup-nach. XX v.)*, Avtoreferat dissertatchii na soiskanie uçenyoy stepeni doktora filologičeskikh nauk, Mahaçkala.

Turabi Ahmet Hakkı. (2012). “Türk Din Musikisinde Kerbelâ Konulu Eserler”. *Çeşitli Yönleriyle Kerbelâ (Din Bilimleri)*. (Ed. Alim Yıldız). Cilt 3, Sivas, (261-278).

Weismann Itzhak. (2007). *The Naqshbandiyya: Orthodoxy and Activism in a Worldwide Sufi Tradition*. London: Routledge.

Yıldırım Rıza. (2012). “Beylikler Dünyasında Kerbela Kültürü ve Ehl-i Beyt Sevgisi: 1362 Yılında Kastamonu’da Yazılan Bir Maktel’in Düşündürdükleri”, *Kuzey Anadolu’da Beylikler Dönemi Sempozyumu Bildiriler: Çobanoğulları, Candaroğulları, Pervaneoğulları*, (ed. Halil Çetin), Çankırı: Çankırı Karatekin Üniversitesi Yayınları, (344-372).

Yılmaz Mehmet Yalçın. (2006). *Türk Din Musikisinde Mersiyeler ve Mersiyehanlar*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul.

i.f.d., dos. Elnurə Əzizova

**20-Cİ ƏSRİN ƏVVƏLİNDƏ ŞİMALİ QAFQAZIN ŞAFİ-ƏŞƏRİ-
XALİDİYYƏ MÜHİTİNDƏ ƏRƏB DİLİNDƏN QUMUQCAYA BİR
MƏQTƏL TƏRCÜMƏSİ: “NURUL-EYN” VƏ “HÜSEYİNİNİ
KİTABININ” MÜQAYİSƏLİ TƏHLİLİNƏ DAİR**

XÜLASƏ

Şihammət Baybolatoğlunun (v. 1249-1336/1831-1918) yazdığı Hüseyinni kitabı türkdilli məqtəllərin az tanınan, lakin əhəmiyyətli nümunələrindən biridir. İndiki Dağıstan Respublikasının Buynaksk vilayətinin Erpeli kəndində anadan olan Şihammət Baybolatoğlu dini təhsil almış, həyatının böyük bir qismini qazı və müəllim kimi fəaliyyət göstərmiş, həyatının son iyirmi ilində orijinal və tərcümə əsərlərini yazmışdır. Məhəmməd peyğəmbərin həyatı, peyğəmbərlər tarixi, İslam hüququ, əxlaq və təsəvvüf kimi mövzulara aid olan bu əsərlərin əksəriyyəti XX əsrin əvvəllərində nəşr edilmiş və dini maarifləndirmə məqsədilə istifadə edilmişdir. Bir məqtəl olaraq “Hüseyinni kitabı”nın 1900-cü illərin əvvəllərində, qumuqca kitabların yeni nəşr olunmağa başladığı bir dövrdə üç dəfə nəşr olunması əsərin həmin dövrdə qumuqlar arasındakı populyarlığını göstərir. “Hüseyinni kitabı”nın özünəməxsus cəhətləri ilk dönmə İslam tarixinin bəzi siyasi xadimlər haqqında həqiqəti əks etdirməyən məlumat və şərhlerdir: Ümumilikdə Əhli-beyt mənsublarının, xüsusilə həzrət Hüseyinin Müaviyə ibn Əbu Süfyanın himayəsində Dəməşqdə yaşaması, həzrət Hüseyinin Yezidin hakimiyyətə gəlməsinə etiraz etməməsi, Müaviyə ibn Əbu Süfyan və Abdullah ibn əl-Zübeyr kimi siyasi simalar üçün reallığı əks etdirməyən ideal bir dindar obrazı yaradılması. Əhəmiyyətli bir hissəsi tarixi reallığı əks etdirməyən hadisələrlə “Hüseyinni kitabı” ilə 19-cu əsrin sonlarında Misirdə nəşr olunmuş ərəbcə bir məqtəllə, Əbu İshaq əl-İsfəraniyə aid edilən “Nurul-eyn fi məşhədil-Hüseyn” arasında böyük bir paralellik mövcuddur. Məqalədə müqayisəli tədqiqat metodu tətbiq edilərək “Hüseyinni kitabı” ilə “Nurul-eyn” oxşar və fərqli xüsusiyyətlərinə görə tədqiq ediləcək. Bundan əlavə, tədqiqatda “Hüseyinni kitabı” nümunəsində Türk-Müsəlman cəmiyyətlərdə məqtəl ədəbiyyatının təşəkkül prosesi ilə əlaqəli bəzi fikirlər irəli sürüləcək.

Açar sözlər: Kərbəla, Hüseyin ibn Əli, Məqtəlü-Hüseyn, Şihammət Baybolatoğlu, Əbu İshaq əl-İsfərayini, Hüseyinni Kitabı, Nurul-eyn fi məşhədil-Hüseyn, qumuqca məqtəl

д.ф. по теологии, доц. Эльнура Азизова

**ПЕРЕВОД МАКТАЛА С АРАБСКОГО НА КУМУКСКИЙ В
ШАФИИ-АШАРИ-ХАЛИДИЙСКОМ КРУГАХ СЕВЕРНОГО
КАВКАЗА В НАЧАЛЕ XX ВЕКА: О СРАВНИТЕЛЬНОМ
АНАЛИЗУ НУР АЛ-АЙН И ХУСЕЙННИ КИТАБИ**

РЕЗЮМЕ

Хусейнни Китаби, созданный Шихамматом Байболатоглу (1249-1336/1831-1918), является одним из менее известных, но все же важных примеров турецких макталов. Уроженец села Эрпели Буйнакского района современной Республики Дагестан, Шихаммат Байболатоглу получил религиозное образование и большую часть жизни проработал кади и учителем. В последние двадцать лет своей жизни он написал научные труды, как свои оригинальные, так и переведенные им книги. Большинство этих работ, связанных с такими темами, как жизнь пророка Мухаммеда и история пророков, исламское право, мораль и суфизм, были опубликованы в начале 20 века и использовались в целях религиозного образования. Тот факт, что Хусейнни Китаби как мактал трижды издавался в начале 1900-х годов, когда книги на кумыкском языке только начинали издаваться, свидетельствует о популярности произведения среди кумыков того времени. Важнейшими аспектами, отличающими Хусейнни Китаби от других макталов, являются дезинформация о некоторых политических деятелях ранней исламской истории, которые важны в контексте события Кербелы, и которые не отражают исторической реальности: Ахль аль-Бейт и Хусейн Ибн Али жили при халифе Муавии ибн Абу Суфьяне и вместе с ним; Хусейн Ибн Али не возражал против прихода Язида к власти, создавая положительный образ для таких политических деятелей, как Муавия ибн Абу Суфьян и Абдулла ибн аз-Зубайр. При последовательности событий, значительная часть которых не отражает исторической действительности, прослеживается существенное сходство между Хусейнни Китаби и Нур аль-Айн фи Мешхед аль-Хусейн, макталом, изданным в конце XIX века в Египте и

приписываемым Абу Исхак аль-Исфарини. В данной статье методом сравнительного исследования рассматриваются Хусейнни Китаби и Нур ал-Айн с точки зрения их сходства и различий. Кроме того, на примере Хусейнни Китаби в исследовании будут выдвинуты некоторые соображения о процессе изменения и трансформации мактальной литературы в тюрко-мусульманских обществах.

Ключевые слова: Кербела, Хусейн ибн Али, Мактал аль-Хусейн, Шихаммат Байболатоглу, Абу Исхак аль-Исфараини, Хусейнни Китаби, Нур аль-Айн фи Машхад аль-Хусейн, Мактал на кумыкском языке

Assoc. Prof. Elnura Azizova

**A MAQTAL TRANSLATION FROM ARABIC TO KUMUK
TURKISH IN THE SHAFI'I-ASH'ARI-KHALIDI CIRCLE OF THE
NORTH CAUCASUS AT THE BEGINNING OF THE 20TH
CENTURY: ON THE COMPARATIVE ANALYSIS OF *NÛR AL-'AYN*
AND *HUSEYINNI KITABI***

ABSTRACT

Huseyinni Kitabi, by Shihammatt Baybolatoghlu (1249-1336/1831-1918), is one of lesser known, still important examples of the Turkish maqtals. Born in Erpeli village of Buynaksk province of today's Republic of Dagestan, Shihammatt Baybolatoghlu received religious education and who worked as a *kadi* and a teacher for most part of his life, produced his scholarly works, both of his original books and the ones translated by him, in the last twenty years of his life. Majority of these works related to the subjects such as the life of the Prophet Muhammad and the history of the prophets, Islamic law, morality and Sufism, were published at the beginning of the 20th century and used for religious education purposes. The fact that *Huseyinni Kitabi* as a maqtal was published three times in the early 1900s, when the books in Kumyk were just

beginning to be published, shows the popularity of the work among the Kumyks at that time. The most important aspects that distinguish *Huseyinni Kitabi* from other maqtals are the misinformation and interpretations about some political figures in the early Islamic history, which are important in the context of Karbala event, but do not reflect the historical reality: Ahl al-Bayt and Husain ibn Ali lived under and alongside the caliph Mu'âwiya ibn Abû Sufyân, Husain did not object to Yazîd's coming to power, creating an excellent image for political figures such as Mu'âwiya ibn Abû Sufyân and Abdullah ibn al-Zubair. With the sequence of events, a significant part of which does not reflect historical reality, there is a significant parallelism between *Huseyinni Kitabi* and *Nur al-Ayn fi Mashhad al-Husayn*, a maqal published at the end of 19th century in Egypt and attributed to Abu Ishaq al-Isfaraini. In this article, using the comparative research method, *Huseyinni Kitabi* and *Nur al-Ayn* are examined in terms of their similar and different features. In addition, in the example of *Huseyinni Kitabi* in the research, some considerations will be put forward about the change and transformation process of the maqal literature in Turkish-Muslim societies.

Keywords: *Karbala, Husayn ibn Ali, Maqal al-Husayn, Shihammat Baybolatoghlu, Abu Ishaq al-Isfaraini, Huseyinni Kitabi, Nur al-Ayn fi Mashhad al-Husayn, Maqal in Kumyk language*

Çapa tövsiyə etdi: i.f.d., dos. N.G.Abuzərov